

قلمرو شورا در منابع اسلامی

پدیدآورنده (ها): مصطفی‌پور، محمدرضا

فلسفه و کلام :: نشریه پاسدار اسلام :: اردیبهشت ۱۳۸۶ - شماره ۳۰۵

صفحات: از ۶ تا ۳۳

آدرس ثابت: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1229971>

تاریخ داندود: ۱۴۰۲/۰۲/۰۷

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است. بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- میزگرد اجتهاد شورایی
- قراءة سريعة في كتاب رجال الكشي (القرن الثالث - الرابع)
- کتاب شناسی تفسیر علی بن ابراهیم قمی
- بررسی شرط اعلمیت در مرجعیت
- بیعت و نقش آن در حکومت اسلامی
- شرط اعلمیت در رهبری
- مخالفان نگارش حدیث در صدر اسلام بخش دوم
- وحی و رؤیا: بررسی و نقد تئوری «رؤیای رسولانه»
- چالش های مدیریتی طرح های پژوهشی کلان ملی و کاربرد برنامه ریزی سلول عصر مدار برای مواجهه با آنها؛ (مورد مطالعه: طرح های پژوهشی کلان ملی مصوب شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری)
- عدالت به مثابه قاعده فقهی
- نقش عدالت در مدیریت
- مخالفان نگارش حدیث در صدر اسلام بخش نخست

عناوین مشابه

- قلمرو شورا، بیعت و انتخابات در حکومت اسلامی
- ماهیت و قلمرو تعلیم و تربیت اسلامی در متن تحصیلات
- اظهارنظر کارشناسی درباره: «لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ناگویا در مورد دسترسی به منابع ژنتیکی و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده آنها الحاقی به کنوانسیون تنوع زیستی»
- اظهارنظر کارشناسی درباره: «لایحه موافقتنامه همکاری بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری آذربایجان در زمینه ادامه ساخت، بهره برداری و استفاده از منابع آب و انرژی سدها و نیروگاههای برق آبی خداآفرین و قیزقلعه سی بر روی رودخانه ارس»
- شطرنج (در قلمرو اسلامی)
- بازنگری در نسبت رفتار اجتماعی و فضای شهری در تعلیمات اسلامی مفهوم مخاطب ایده آل طراحی شهری و قلمرو وی در خلال متون اصیل سنت اسلامی
- منابع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران در آموزش عالی مبتنی بر نقشه جامع علمی کشور
- جایگاه تفلیس در قلمرو اسلامی از آغاز فتوحات تا اوایل قرن ششم هجری
- رابطه مدیریت الکترونیک منابع انسانی و توسعه خلاقیت سازمانی با اثربخشی منابع انسانی در وزارت ورزش و جوانان جمهوری اسلامی ایران و ارائه الگو
- نسبت سنجی دیپلماسی ایدئولوژیک محور و منافع ملی در منابع سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

قلمرو شورا در منابع اسلامی

حجة الاسلام والمسلمین محمدرضا مصطفی پور

نیکوترین را پیروی می‌کنند بشارت ده.»
مرحوم علامه طباطبایی می‌نویسد، آیه «و امرهم شوری بینهم» از نظر من نزدیک به آیه فوق می‌باشد^(۳) زیرا شورا و مشورت برای رسیدن به آراء نظریه‌های خوب یا بهترین آراء و نظریه هاست و در این آیه هم می‌فرماید: بندگان خدا سخن را می‌شنوند و بهترین را انتخاب و پیروی می‌کنند.

روایات و احادیث اسلامی به عنوان دومین منابع دین، شورا و مشاوره را مورد تأکید قرار داده و از مسلمین خواسته است در امور از استبداد رأی و تک روی پرهیز نموده و با دیگران مشورت نمایند در غیر این صورت رأی او بی ارزش بوده و موجب هلاکت و نابودی می‌گردد. علی (ع) فرمود: «لارأی لمن انفرده به»^(۳) و فرمود: «لا تستبد برأیک فمن استبد برأیه هلك»^(۴)

پیامبر اسلام مشورت را یکی از اسباب حیات جامعه و ترک آن را یکی از اسباب مرگ جامعه معرفی کرده است «اذا کان امرکم خیارکم و اغنیاءکم سمحاً نکم و امرکم شوری بینکم فظهر الارض خیر لکم من بطنها

دارند و کارهایشان بین آنان با مشورت انجام می‌شود.

۳- سوره بقره آیه ۲۳۳ می‌فرماید: اگر در مورد بازداشتن کودک از شیر قصد تصمیم‌گیری دارید مشورت کنید «فان ارادا فصلاً عن تراض منهما و تشاور فلا جناح علیهما» این آیه می‌گوید اگر در مورد دیگری حتی اگر کودک شیر خواری باشد بخواهید تصمیم‌گیری کنید باید مشورت نمایید، حالا این مشورت بین پدر و مادر باشد چنانکه بعضی گفته‌اند و یا مشاوره با دیگری مثل پزشک باشد و یا اینکه هم پدر و مادر با هم مشورت کنند و هم با صاحب‌نظران مثل پزشک مشورت نمایند.^(۱) از این آیه استفاده می‌شود که پدر یا مادر با همه علاقه و عاطفه‌ای که به فرزندشان دارند خداوند اجازه نمی‌دهد در امر تربیت و پرورش فرزندشان استبداد به خرج دهند بلکه باید با هم یا با دیگران مشورت کنند. و بعد از مشورت آنچه را که مصلحت است تصمیم‌گیری نمایند.

۴- سوره زمر آیه ۱۸ می‌فرماید: «فبشّر عبادالذین یستمعون القول فیتبعون احسنه؛ پس بندگان مرا که سخن را می‌شنوند و

از مهمترین اصول اجتماعی اسلام اصل شورا و مشاوره است که در منابع اسلامی با دقت و اهمیت خاصی مطرح و در سیره پیامبر اکرم(ص) و پیشوایان بزرگ اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد به طوری که می‌توان گفت: «نهاده شورا» ستون فقرات نظام اسلامی و شیوه‌ای اجتناب‌ناپذیر در مدیریت جامعه اسلامی و جامعه مؤمنان می‌باشد.

قرآن کریم در چهار آیه موضوع شورا را مطرح کرده است.

۱- در آیه ۱۵۹ سوره آل عمران به پیامبر اسلام (ص) دستور می‌دهد در امور، با مسلمانان مشورت کند و آن را از رموز پیروزی و موفقیت آن حضرت می‌داند «فما رحمة من الله لنت لهم و لو کنت فظاً غلیظ القلب لانفضوا من حولک فاعف عنهم و استغفر لهم و شاورهم فی الامر فاذا عزمت فتوکل علی الله».

۲- در آیه ۳۸ سوره شوری، هنگام بیان اوصاف برجسته مؤمنان می‌فرماید: «و الذین استجابوا لرّبهم و اقاموا الصلوة و امرهم شوری بینهم؛ آنها کسانی هستند که دعوت پروردگارش را اجابت کرده و نماز را بر پای

و اذاکان امرائکم شرارکم و اغنیائکم بخلاتکم و لم یکن امرکم شوری بینکم فبطن الارض خیر لکم من ظهرها»^(۵)

مشاوره موجب رشد اندیشه و تفکر در جامعه اسلامی و مشارکت مردم در سرنوشت خویش، سبب تحکیم پیوندهای اجتماعی و تقویت روحیه مسئولیت پذیری و مشارکت در امور و از بین رفتن روحیه بی تفاوتی و انزواگرایی می‌گردد.

مهمترین جنبه یک حکومت مردمی بودن آن است که نقش پشتوانه را اجراء می‌کند و مردم با اعتبار یافتن و شرکت در امور نقش واقعی خود را می‌یابند و لذا در قرآن خطاب به پیامبر(ص) فرمود: «یا ایها النبی حسبک الله و من اتبعک من المؤمنین»^(۶) ای پیامبر خداوند و مؤمنان که از تو پیروی می‌کنند برای حمایت تو کافی است و با کمک آنان می‌توانی به هدف خود نائل شوی. یکی از راه‌های مشارکت مردم در امور در قالب مشاوره با آنهاست و لذا مشارکت در قالب مشورت پشتوانه‌ای بس عظیم برای هر نظامی است، علی(ع) فرمود: «لامظاهرة اوثق من المشاورة»^(۷) هیچ پشتیبانی مطمئن‌تر از مشورت نیست.

به لحاظ این که مشاوره با صاحب نظران و عاقلان باعث دریافت حقیقت و دوری از خطا و لغزش است علی(ع) فرمودند: «الاستشارة عين الهداية و قد خاطر من استغنى برأيه»^(۸) مشورت عین هدایت است و کسی که تنها به فکر خود اکتفا کند خویش را به خطر انداخته است.

جامعه‌ای که فاقد سنت مشورت است در تب و تاب خود محوریها و خودسریها می‌سوزد و دچار عدم تعادل می‌شود و لذا برای سلامت در تصمیم‌گیریها پیامبر اسلام(ص) فرمود: «من اراد امرأ فشاور فیه و قضی هدی لارشد الامور»^(۹) هر کس تصمیم به اجرای کاری گیرد و سپس برای آن مشورت کند و انجام دهد به بهترین راه دست یافته است. علی(ع) فرمود: «اذا عزم فاستشر»^(۱۰) هر گاه عزم کاری کردی مشورت کن مشورت کردن مایه پشت گرمی و رسیدن به حق و دوری از خطا و لغزش و در نتیجه دوری از ندامت و پشیمانی است. علی(ع) فرمود: «شاور ذوی العقول تأمن الزلل و الندم»^(۱۱) با صاحبان خرد مشورت کن تا از لغزشها و پشیمانیها ایمن گردی.

سیره و سنت پیامبر هم بر همین اصل استوار بود تا آنجایی که در احادیث آمده است پیامبر اسلام زیاد با اصحاب مشورت می‌کرد.^(۱۲) و از ابوهریره نقل شده است که گفت: هیچکس

را ندیدم که با اصحاب خود بیشتر از رسول خدا با اصحاب خود مشورت نماید.^(۱۳)

■ نمونه‌هایی از مشورت پیامبر(ص) و امامان معصوم(ع)

پیامبر همانطوریکه از طرف خداوند مأموریت یافت تا با مردم مشورت کند سیره عمل آن حضرت نیز حکایت از مشورت آن حضرت می‌کند امام رضا(ع) می‌فرماید: «ان رسول الله (ص) کان یستشير اصحابه ثم یعزم علی ما یرید»^(۱۴) رسول خدا با اصحابش مشورت می‌کرد سپس بر آنچه که اراده می‌کرد تصمیم می‌گرفت. از این روایت استفاده می‌شود که سیره مستمر و همیشگی پیامبر مشورت با مردم بود و لذا نمونه‌هایی از مشورتهای آن حضرت به اشاره بیان می‌شود.

۱- پیامبر در جنگ بدر در سه مورد مشورت کرد.

اول: درباره اصل جنگ با اصحاب مشورت کرد. پس از اظهار نظر از طرف افراد، پیامبر برای جلب نظر انصار فرمود: «اشيروا علیّ یا ایها الناس» ای مردم نظر مشورتی خود را بیان کنید. سعدابن معاذ انصاری سخنانی گفت که پیامبر اکرم پس از شنیدن آن بلافاصله دستور حرکت صادر کرد.^(۱۵)

دوم: در انتخاب و تعیین موضع نبرد با اصحاب مشورت کرد.

سوم: درباره اسیران جنگ بدر با اصحاب مشورت کرد.^(۱۶)

۲- در جنگ احد پیامبر شورایی تشکیل داد و از نحوه برخورد با لشکر قریش مشورت کرد و در نهایت برخلاف نظر خود که خروج از مدینه را نمی‌پسندید تسلیم نظر کسانی شد که نظر به خروج از مدینه را داشتند.^(۱۷)

۳- در جنگ احزاب پیامبر برای مقابله با سپاه عظیم مشرکان در دو مورد مشورت کرد اول: در کیفیت رویارویی با دشمن مشورت کرد که سلمان فارسی در این مجلس پیشنهاد حفر خندق را داد و پیامبر رأی او را اخذ کرد و دستور حفر خندق را صادر کرد.^(۱۸)

دوم: قبایلی به انگیزه مادی در جنگ شرکت کرده بودند نظر این بود که در قبال پرداخت یک سوم میوه‌های مدینه با آنها صلح نماید ولی پیامبر بعد از دریافت صلحنامه و امضاء آن با اصحاب مشورت کرد که سعد ابن معاذ و سعد ابن عباده نظر به رد صلح دادند پیامبر نظر آنان را پذیرفت و به آن عمل کرد.

۴- در پیکارهای بنی قریظه و بنی نضیر در برخورد با یهود مدینه مشورت صورت گرفت.^(۱۹)

۵- در ماجرای حدیبیه پس از آنکه مشرکان مانع ادامه حرکت کاروان زیارتی مسلمانان به سوی مکه شدند، رسول خدا با یاران به مشورت پرداخت، در مقام مشورت گفتند: ما برای زیارت آمده‌ایم نه برای جنگ که در نتیجه منجر به صلح با قریش شد.^(۲۰)

۶- در جنگ خیبر برای انتخاب منزلگاه مناسب با اصحاب مشورت نمود که براساس نظر حباب ابن منذر عمل کرد و محل استقرار نیرو را تغییر داد.

۷- هنگام فتح مکه زمانی که رسول خدا شنید ابوسفیان به اردوگاه می‌آید مشورت کرد.

۸- در غزوه طائف پس از محاصره دشمن درباره ماندن و ادامه محاصره مشورت صورت گرفت.^(۲۱)

۹- در غزوه تبوک نیز آن حضرت با اصحاب خود مشورت کرد.^(۲۲)

۱۰- درباره اسیران هوازن با اصحاب مشورت فرمود.

۱۱- در ماجرای تهمت به عایشه، با علی(ع) و زیدبن حارثه مشورت کرد و سرانجام نظر علی را ترجیح داد.^(۲۳)

۱۲- در اعزام افراد برای اداره امور یک منطقه و فرمانداری و حکومت بخشی از مناطق تحت اداره مسلمانان مشورت می‌کرد.^(۲۴)

رسول خدا نه تنها خود پای بند این اصل بود بلکه به اصحاب و تربیت یافته گان مکتب خود سفارش می‌کرد که به این اصل پایبند باشند.

■ نمونه‌ای از مشورت در زندگی امامان معصوم(ع)

۱- علی(ع) هنگامی که می‌خواست به شام برود با مهاجرین و انصار مشورت کرد.^(۲۵)

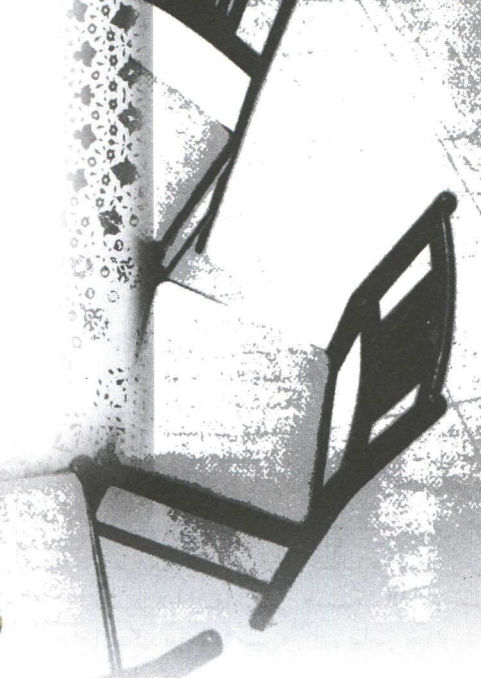
۲- امام صادق با فضیل بن یسار یکی از اصحاب خود مشورت می‌کند، فضیل می‌گوید: مانند من طرف مشورت تو واقع می‌شود. حضرت فرمود: وقتی کسی با تو مشورت کرد نظر بده.^(۲۶)

۳- امام هفتم(ع) با اهل بیت و شیعیان خود مشورت می‌کند.

موسی بن مهدی موسی ابن جعفر(ع) را تهدید کرد. علی بن یقظین آن حضرت را در جریان امر قرار داد حضرت اهل بیت و شیعیان خود را جمع کرد و از آنها در مورد کیفیت رویارویی با این خیر مشورت کرد.^(۲۷)

۴- امام هفتم با غلام سپاه خود مشورت کرد با اینکه عقل و اندیشه آن حضرت برترین اندیشه بود، فردی گفت آیا مثل شما عاقلی با

است یا احترام به حق دیگران است و تصمیم با مدیر است گرچه مخالف نظر دیگران باشد.

■ هدف شورا

با توجه به آنچه که در اهمیت شورا و ماهیت شورا گفته شد هدف شورا به طور کلی دو چیز است:

۱- اجتناب از خودمحوری و استبداد رأی و خودکامگی و انحصارطلبی و در نتیجه از پیامدهای آن از قبیل دادن ارزشهای انسانی، ندامت و لغزش بدور بودن.

۲- رسیدن به معرفت و آگاهی و غنا بخشیدن به اندیشه و فکر در پرتو تضارب آراء و دستیابی به توافق جمعی.

و لذا در تفاسیر قرآن در اینکه چرا پیامبر(ص) با اینکه از منبع وحی حقایق را دریافت می‌کرد مأمور به مشورت شد و جویی ذکر کرده‌اند که همه آنها به این دو هدف بر می‌گردد. آنها عبارتند از:

۱- مشاوره برای شخصیت دادن به افراد
۲- برای رشد فکری مردم
۳- برای اینکه مردم بدانند حکومت او

استبدادی نیست

۴- برای اینکه خلق خدا بدانند نزد خدا احترام دارند

۵- برای اینکه نظر خواهی از دیگران عادیست

۶- برای اقتداء و تأسی امت به حضرت
۷- برای آزمایش افراد و اینکه افراد صاحب

نظر و عاقل تشخیص داده شوند
۸- برای استفاده از تأیید مردم و توافق

جمعی

۹- در صورت شکست انتقاد بی‌جا نکنند

اظهار چیزی و گرفتن چیزی استعمال شده است بعد می‌گوید: «فكان المستشار ياخذ الرأي من غيره» مستشير رأی خود از دیگری دریافت می‌کند و در مفردات هم آن را به اخراج عسل از کندو معنی کرده است سپس می‌گوید: «التشاور و المشاورة و المشاورة استخراج الرأي بمراجعة البعض الى البعض من قولهم شرت العسل اذا اتخذته من موضعه و استخراجته منه» یعنی تشاور و مشاوره و مشورت به معنی استخراج رأی و نظر از طریق مراجعه به دیگران است که از گفتار آنان در دریافت عسل از جایش و استخراج آن از کندو اقتباس شده است. (۳۵) بنابراین شورا در اصل به معنی مکیدن زنبور از شیره گله‌ها است. و کسی که با دیگران مشورت می‌کند آراء نظرات آنان را دریافت می‌کند و همانطوریکه زنبور عسل با تلاش و جستجو گله‌ها و گیاهان مناسب را شناسایی و سپس شیره آنها را می‌مکد پس از آن در درون خود آن را پالایش و سپس به صورت عسل شیرین خارج می‌سازد و انسان از آن استفاده می‌کند، انسانها نیز افراد واجد شرائط را شناسایی و با آنها رأی زنی کرده و آراء آنان را بیابند و سپس با مقایسه بین آنها بهترین رأی را جذب و بکار ببندد. و لذا در تعریف اصطلاحی شورا و مشورت گفته‌اند: آگاهی از رأی کارشناسان برای رسیدن به بهترین نظریه و رأی، نظری که به صواب و حق نزدیک باشد. (۳۶)

حضرت علی (ع) در سفارشاتش به فرزندش محمد بن حنفیه فرمود: «اضم آراء الرجال بعضها ببعض ثم اختر اقربها من الصواب و ابعداها من الاریاب... خاطر بنفسه من استغنی برأيه و من استقبل وجه الآراء عرف مواقع الخطاء». (۳۷) آراء دیگران را با همدیگر ضمیمه کن سپس بهترین آنها را که به صواب و درستی نزدیکتر و از باطل و خطاء دورتر است انتخاب کن زیرا کسی که خود رأی باشد در معرض خطر است و کسی که از آراء دیگران استقبال کند موارد خطاء را می‌شناسد.

■ موضوع و قلمرو شورا

بعد از بیان اهمیت شورا و معنا و ماهیت آن به تبیین قلمرو و موضوع شورا می‌پردازیم. برای بیان قلمرو شورا باید اولاً بدانیم هدف شورا چیست و ثانیاً مراد از امر در قرآن چه می‌باشد؟ آیا مقید و محدود است یا مطلق و اگر محدود است به چه چیزی محدود است و ثالثاً شرائط مشاور چیست؟ و رابعاً آیا شورا موضوعیت دارد یا طریقت دارد یعنی آیا شورا برای رسیدن به معرفت و آگاهی است و لذا در تصمیم‌گیری مؤثر

غلامی مشورت می‌کند حضرت فرمود: خداوند حق را بر زبان او می‌گشاید و آشکار می‌سازد. (۲۸)
۵- امام رضا(ع) با یکی از اصحاب خود مشورت کرد. طرف به امام گفت آیا مثل تو مانند من مشورت می‌کند. امام با حالت غضب فرمود: پیامبر پیوسته با اصحاب خود مشورت می‌کرد. (۲۹)

۶- امام جواد(ع) از علی بن مهزیار خواست که با فردی مشورت کند و نظر او را در مورد چگونگی رویارویی با سلطان و اینکه در شهر او چه چیزی رواست دریافت کند زیرا مشورت مبارک است. (۳۰)

علاوه بر اینها در دوران حکومت خلفای راشدین به تأسی از پیامبر آنها با علی(ع) مشورت می‌کردند و بعد از دریافت نظر آن حضرت، از او پیروی می‌کردند که نمونه‌های آن عبارتند:

۱- مشورت در فتح ایران (۳۱)

۲- مشورت در فتح بیت المقدس. (۳۲)

۳- در تعیین مبدأ تاریخ اسلام. (۳۳)

با دقت در مجموعه آنچه که در متون و منابع دین آمده است روشن می‌شود که شورا در معارف اسلامی از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۱- شورا فضیلتی انسانی است زیرا اهل مشورت از طرفی از استبداد و خودکامگی و انحصارطلبی که عامل سقوط انسانیت است بدورند و از سویی به شخصیت دیگران اعتراف می‌نمایند.

۲- شورا راه صحیح برای رسیدن به حقیقت و دریافت بهترین نظریه هاست.

۳- نماد مساوات انسانی و آزاداندیشی است.

۴- اعتقاد به حق مشارکت برای افراد جامعه با نظارت کردن و انتقاد نمودن است.

۵- راهی به سوی وحدت امت اسلامی از طریق ایجاد احساس مسئولیت در مردم.

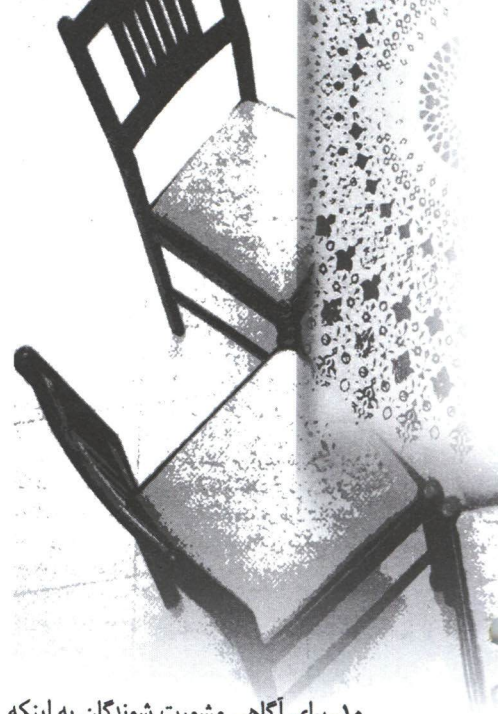
۶- دوراندیشی و محکم کاری در امور را به همراه دارد.

با توجه به اهمیت شورا در اسلام و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی انسان لازم است به چند مطلب پردازیم.

■ شورا در لغت و اصطلاح

شورا در لغت به معنی مشورت کردن و رأی زدن است و در عربی در چیندن عسل از خانه زنبور عسل، ریاضت دادن اسبان تا سوار شوند بر آنها در وقت فروش و آزمایش، فربه شدن و هویدا کردن استعمال شده است. (۳۴)
در مقایسه اللغه در اصل به معنی ابداء و

۱۰- برای آگاهی مشورت شوندگان به اینکه نظر صحیح کدام است.^(۳۸)

■ آیا شورا موضوعیت دارد یا طریقت

با توجه به اهداف شورا روشن می‌شود که شورا هم موضوعیت دارد و هم طریقت دارد توضیح مطلب اینکه: گاهی هدف شورا دست یابی به واقعیت و کم کردن خطا در اندیشه و عمل است این نوع مشورت طریقی است و برای کسی مطلوب است که خود متحیر و از واقعیت بی اطلاع می‌باشد و برای خروج از تحیر و اطلاع از واقعیت باید مشورت کرد. که در این صورت مشورت مفید به عدم علم به واقعیت و حقیقت است و لذا باید افرادی را به عنوان مشاور انتخاب کند که نسبت به موضوع تخصص و آگاهی داشته باشند این نوع مشورت است که در تصمیم‌گیری مؤثر است.

گاهی هدف مشورت رعایت حقوق دیگران یعنی مشورت شوندگان و دست یابی به واقعیت مقصود اصلی نیست، این نوع مشورت خود موضوعیت دارد یعنی مشورت به این دلیل است که رعایت حقوق دیگران و احترام به آنهاست، در واقع مشورت شونده حقی به گردن مشورت کننده دارد که باید آن حق را دریافت کند. لذا مشورت کننده چه عالم باشد و چه نباشد باید با او مشورت کرد گرچه در تصمیم‌گیری مؤثر نباشد.

گاهی هدف مشورت هم دست‌یابی به واقعیت است و هم رعایت حقوق دیگران می‌باشد که در واقع جمع بین دو جهت طریقت و موضوعیت است به این بیان که تشکیل شورا در روند تصمیم‌گیری به هدف دستیابی به واقعیت و حقیقت

از حقوق مردم محسوب می‌شود از آیات و روایات استفاده می‌شود هر دو جهت مورد نظر است.

■ کلمه امر و مراد از آن

با توجه به اینکه در قرآن کریم شورا به کلمه امر قرین گردیده است چه آنجا که خطاب به پیامبر است «وشاورهم فی الامر» و چه آنجایی که ویژگی جامعه مؤمنان مطرح می‌شود «و امرهم شوری بینهم» لازم است بدانیم مراد از کلمه امر چیست؟ عموم مفسران عامه و خاصه می‌گویند: امری که در این آیات به کار رفته مقید است به مواردی که وحی در آن نازل نشده باشد و لذا در مواردی که از اوامر و نواهی الهی و فرامین پیامبر خارج باشد جای مشورت است و در نتیجه در همه شؤون و ابعاد زندگی چه فردی باشد و چه اجتماعی می‌توان مشورت کرد. صاحب المنار می‌نویسد: فرمان مشورت در همه امور مربوط به سیاست امت و مصالح دنیوی آنها را در بر می‌گیرد. وی سپس می‌گوید: مراد از امر دنیوی است که حکومت قائم به آن است نه امر دینی محض که مدار آن وحی است. سر مسئله را این چنین بیان می‌کند، اگر مسائل دینی مانند عقاید و عبادات و حلال و حرام مورد مشورت قرار گیرد از دین بودن خارج و خصلت بشری به خود می‌گیرند در حالی که دین الهی است، و نظر کسی در آن دخیل نیست و از اصحاب پیامبر زمانی نظر خود را به آن حضرت عرضه می‌کردند که اطمینان پیدا کنند در آن مورد وحی وجود ندارد.^(۳۹)

مرحوم علامه طباطبایی می‌نویسد: اگر در حدود شرعی مشورت روا باشد تشریح و شریعت لغو خواهد شد.^(۴۰) قرآن هم مؤید این مطلب است زیرا هم به پیامبر می‌گوید: باید بر اساس فرمان خدا حکومت کنی «انا انزلنا الیک الکتاب لتحکم بین الناس بما اریک الله»^(۴۱) ما این کتاب را به حق بر تو نازل کردیم تا به آنچه که خداوند به تو آموخته در میان مردم حکومت کنی. از این آیه استفاده می‌شود که رسول خدا موظف است بر اساس فرمان خدا حکومت کند، درباره عموم مؤمنان هم می‌فرماید: «و ما کان لمؤمن ولا مؤمنة اذا قضی الله ورسوله امرا ان ینکون لهم الخیرة من امرهم و من یعص الله ورسوله فقد ضلّ ضلالاً مبیناً»^(۴۲) هیچ مرد و زن با ایمان حق ندارند که هرگاه خدا و پیامبرش دستوری دادند از پیش خود اختیاری داشته باشند و هر کس نافرمانی خدا و رسول او را پیشه سازد در گمراهی آشکار به سر می‌برد.

نویسنده کتاب دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولة الاسلامیه می‌نویسد: گرچه لفظ امر به حسب لغت و مفهوم همه شؤون فردی و اجتماعی اعم از سیاسی اقتصادی و فرهنگی و دفاعی را شامل می‌شود مشورت در همه این مسائل حتی امور فردی مهم و پسندیده است اما متبادر از امر و قدر متیقن آن همان مشورت در مسائل حکومتی و اداره امور جامعه است که از مهمترین آنها مسئله جنگ و دفاع است.^(۴۳)

مرحوم نائینی (ره) می‌نویسد: دلالت کلمه (فی الامر) که مفرد محلی و مفید عموم اطلاق می‌شود بر اینکه متعلق مشورت مقرر در شریعت مطهره کلیه امور سیاسی است هم در غایت وضوح است و خروج احکام الهیه از این عموم از باب تخصص است نه تخصیص.^(۴۴)

با توجه به آنچه استفاده می‌شود قلمرو شورا مواردی است که وحی در آن وارد نشده باشد و شریعت در آن رابطه فاقد حکم باشد ولی در اموری که خدا و پیامبر در آن حکمی ندارند می‌توان مشورت کرد.

■ شرائط مشاور

یکی از مطالبی که در تعیین قلمرو شورا مؤثر است شرائطی است که از متون اسلامی برای مشاور ذکر شده است، در اینکه اعضای شورا باید واجد چه صفاتی بوده و از چه اوصافی بر کنار باشند و اگر فاقد این اوصاف باشند نمی‌توانند در امور مسلمین اظهار نظر نمایند می‌توان قلمرو شورا را مشخص کرد، شرائط مشاوران دو دسته ثبوتی و سلبی هستند.

■ صفات ثبوتی مشاوران

۱- اسلام: اولین شرط عضویت در شورا که موضوع آن رسیدگی به امور مسلمین است مسلمان بودن است زیرا یکی از حدودی که در شوری باید رعایت شود راز داری است خدا فرموده است غیر مسلمان را بطانه و همراز نگیرید «یا ایها الذین آمنوا لاتتخذوا بطانة من دونکم لایألوکم خیالاً و دوا ما عنتم»^(۴۵) ای کسانی که ایمان آورده‌اید محرم اسراری از غیر خود انتخاب نکنید آنها از هر گونه شر و فساد درباره شما کوتاهی نمی‌کنند، آنها دوست دارند شما در رنج و زحمت باشید.

۲- تعقل: پیشوایان حق سفارش کرده‌اند که با انسان‌های عاقل مشورت کنید نه افراد کم خرد رسول خدا (ص) فرمود: «استرشدوا العاقل ولا تعصوه فتندموا»^(۴۶) با انسان عاقل مشورت کنید و او را نافرمانی نکنید که پشیمان می‌شوید. و باز فرمود: «مشاوره العاقل الناصح رشد و

ع- حلم ۷- نصح ۸- حزم ۹- راز دار بودن

■ صفات سلبی مشاوران

صفات منفی مشاوران عبارت است: ۱- جبن و ترسو بودن ۲- بخیل ۳- حریص ۴- استبداد رأی ۵ - حماقت و سفاقت ۶- تلؤن ۷- جهل ۸ - دروغگویی...

علی (ع) در نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر فرمود: «ولاتدخلن فی مشورتک بخيلاً يعدل بک عن الفضل و يعدک الفقر و لا جباناً يضعفک عن الامور و لا حريصاً يزين لك الشره فان البخل و الجبن و الحرص غرائز شتى يجمعها سوء الظن بالله» (۵۳)

بخیل را در مشورت دخالت مده زیرا که تو را از احسان منصرف می‌کند و از نیازمندی می‌ترساند، با افراد ترسو مشورت مکن زیرا در کارها روحیهات را ضعیف می‌کند حریص را مشاور انتخاب نکن که حرص را با استمگری در نظرت زینت می‌دهد. بخل و ترس و حرص غریز و تمایلات مختلفی هستند که از بدگمانی به خدا سرچشمه می‌گیرد.

با توجه به مطالبی که تا کنون گفته شد مطالب ذیل استنتاج می‌شود:

۱- موضوع شورا فقط فرد نیست انسان فقط در مصالح فردی ملزم به مشورت باشد بلکه جامعه هم موضوع شورا است که در همه شؤون اجتماعی باید مشورت کرد.

۲- در تمام سطوح مدیریت چه مدیریت کلان و چه مدیریت عالی و چه میانی و خدماتی باید کارها را با مشورت انجام دهند چنانکه پیامبر اکرم (ص) به عنوان مدیر کلان و عالی جامعه و به عنوان زعیم و رهبر سیاسی از طرف خدا مأمور شده بود که مشورت کند و هم سیره عملی آن حضرت بر مشورت در همه شؤون زندگی استمرار داشت و لذا مدیران به عنوان ادامه دهندگان زعامت و رهبری آن حضرت باید به آن عنایت داشته و در همه کارها مشورت نمایند.

۳- همه اموری که به مصالح مسلمین مربوط می‌شود در قلمرو شورا قرار گیرد.

۴- شورا در نظام اسلامی محدود است اولاً به اموری که حکمی از طرف خداوند و رسول او در آن وارد نشده باشد و لذا جامعه اسلامی حق به شور گذاشتن احکام صریح اسلامی و فرامین پیامبر خدا را ندارد و ثانیاً افرادی که به عنوان مشاور برگزیده می‌شوند از شرائط و ویژگی‌هایی برخوردار باشند که برخی از آن‌ها از صفات ثبوتی که باید آن‌ها را داشته باشند و برخی از صفات سلبی هستند که باید از آن برکنار باشند.

■ ■

یمن و توفیق من الله فاذا اشار عليك العاقل الناصح فاياك و الخلاف فان في ذلك العطب» (۴۷) مشورت با انسان عاقل خیرخواه رشد و برکت و توفیق الهی است پس هرگاه انسان عاقل خیرخواه نظر مشورتی داد از مخالفت با آن بپرهیز که سختی بدنبال خواهد داشت و لذا مشورت با زنان عاقل مورد توجه قرار گرفته است.

علی (ع) فرمود: «ایاک و مشاوره النساء الا من جربت بکمال عقل» (۴۸) از مشورت با زنان اجتناب کنید مگر آنکه کمال عقلانی او به ثبوت رسیده باشد.

۳- تقوی

پیامبر خدا (ص) فرمود: با اهل تقوا و پرهیزکاری مشورت کنید: «شاور المتقین الذین یؤثرون الآخرة علی الدنيا و یؤثرون علی انفسهم فی امورکم.»

با متقین مشورت کنید که آنها کسانی هستند که آخرت را بر دنیا ترجیح می‌دهند و کارهای شما را بر امور خویش مقدم می‌دارند.

۴- تجربه

مشورت با کسانی که اهل تجربه هستند می‌تواند انسان را از خطاها مصون و به راه صحیح رهنمون باشد و لذا یکی از شرائط مستشار تجربه است. علی علیه السلام فرمود: «افضل من شاورت ذوی التجارب» (۴۹) برترین کسی که با وی مشورت می‌کنی باید دارای تجربه‌ها باشد. امام صادق (ع) فرمود: «شاور فی امورک مما یقتضی الدین من فیه خمسة خصال، عقل و حلم و تجربة و نصح و تقوی فاستعمل الخمسة و اعزم و توکل علی الله فان ذلک یؤدیک الی الصواب.» (۵۰)

در کارها با کسانی مشورت کن که دارای پنج خصلت باشند، عقل، حلم و بردباری، تجربه، نصح و خیرخواهی، تقوی این پنج خصلت را به کارگیر و تصمیم بگیر و بر خدا توکل کن که این کار تو را به حق می‌رساند.

علی علیه السلام فرمود: «خیر من شاورت ذوی النهی و العلم و اولوا التجارب و الحزم» (۵۱) بهترین کسی که با او مشورت کنی صاحبان خرد و اندیشه و خداوندان تجربه‌ها و دوراندیشی هستند.

۵- علم

یکی از شرائط مشاوران آنست که عالمان صالح باشند. پیامبر اکرم (ص) فرمود: «شاور و العلماء الصالحین فاذا عزمتم علی امضاء ذلک فتوکلوا علی الله» (۵۲) با علمای صالح مشورت کنید و چون تصمیم بر اجرای آن گرفتید به خدا توکل کنید.

پی‌نوشت‌ها:

۱. شوری در قرآن و حدیث، ص ۴۷ و ۴۸.
۲. تفسیر المیزان، ج ۱۸.
۳. بحار ج ۷۲، ص ۱۰۵.
۴. غررالحکم، ج ۶ ص ۳۹۶.
۵. تحف العقول، ص ۲۶.
۶. سوره انفال، آیه ۶۴
۷. محاسن برقی، ص ۶۰۱.
۸. بحار، ج ۷۲، ص ۱۰۴.
۹. الدر المنثور، ج ۶ ص ۱۰.
۱۰. غررالحکم، ج ۱، ص ۲۷۵.
۱۱. غررالحکم، ج ۴، ص ۱۷۹.
۱۲. تفسیر الحلالین، ص ۸۲.
۱۳. سنن بیهقی، ج ۲، ص ۴۵.
۱۴. محاسن برقی، ص ۶۰۱.
۱۵. المغازی، ج ۱، ص ۴۸.
۱۶. مسند احمد، ج ۲، ص ۲۴۲.
۱۷. سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۶۶ مغازی، ص ۲۰۹.
۱۸. المغازی، ج ۱، ص ۴۴۴.
۱۹. سنن بیهقی، ج ۹، ص ۲۱۸.
۲۰. تفسیر ابن کثیر، ج ۱، ص ۲۲۰.
۲۱. سیره حلبی، ج ۳، ص ۱۶۱.
۲۲. فتح الباری، ۱۰/۸۲-۸۳.
۲۳. مسند احمد، ج ۱، ص ۹۵.
۲۴. سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۹.
۲۵. نهج الساده، ج ۲، ص ۹۲.
۲۶. محاسن برقی، ص ۶۰۱.
۲۷. شورا در قرآن و حدیث، ص ۶۲.
۲۸. محاسن برقی، ص ۶۰۲.
۲۹. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۴۲۸.
۳۰. همان.
۳۱. خطبه ۱۴۶، نهج البلاغه.
۳۲. ثمره الاوراق، در حاشیه المستطرف، ج ۲، ص ۱۵.
۳۳. شرح ابن ابی الحدید، ج ۳، ص ۱۱۳.
۳۴. فرهنگ معین، ج ۲، ص ۲۰۸۵.
۳۵. مفردات راجب، ص ۳۵۰.
۳۶. الثوری و اثرها فی النیو قراطیه.
۳۷. من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۲۸۵ و ۲۸۸.
۳۸. شوری در قرآن و حدیث، ص ۳۱ و ۳۶.
۳۹. تفسیر المنار، ج ۴، ص ۱۹۹ و ۲۰۰؛ تفسیر کشاف، ج ۱، ص ۴۳۲؛ صفة التفسیر، ج ۱، ص ۲۴۰؛ مجمع البیان، ج ۱، ص ۵۲۷ و ۹، ج ۲۳؛ زاد المسیر، ج ۲، ص ۴۸. الالاساس فی العشر، ج ۲، ص ۹۱۶؛ القرآن و العقل، ج ۱، ص ۲۶۴.
۴۰. المیزان، ج ۴، ص ۵۸.
۴۱. سوره نساء، آیه ۱۰۵.
۴۲. سوره احزاب، آیه ۲۶.
۴۳. دراسات فی ولایة الفقیه، ج ۲، ص ۳۳.
۴۴. تنبیه الامه و تنزیه المله، ص ۵۳.
۴۵. سوره آل عمران، آیه ۱۱۸.
۴۶. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۰۰.
۴۷. بحار الانوار، ج ۸۸، ص ۲۵۴.
۴۸. همان، ج ۱۰۰، ص ۲۵۳.
۴۹. شوری در قرآن و حدیث، ص ۸۲.
۵۰. غررالحکم، ج ۱، ص ۲۰۵.
۵۱. شوری در قرآن و حدیث، ص ۸۷.
۵۲. همان، ص ۸۳.
۵۳. همان، ص ۸۲.